

“Post Mortem” Eleştirilerin Odağında “Kült” Bir Tarihçi: Fuat Köprülü*

Ahmet Yaşar Ocak**

Bu yazıda Fuat Köprülü’nün, yahut ilk eserlerindeki adıyla Köprülüzade Mehmet Fuad’ın, ya da kullanılagelen çok kısa adıyla sadece Köprülü’nün bilim adamlığı, tarihçiliği ve Türk tarihçiliği içindeki yeri gibi konular üzerinde durulmayacaktır. Bu konular A. Cerrahoğlu’nun¹, Halil Berktaş’ın², bizzat oğlu Orhan Köprülü’nün³ ve son olarak Hanefi Palabıyık’ın⁴ kitaplarında değişik bakış açılarından ele alınmış, pek çok kimse bugüne kadar bu konuda birçok şey yazıp söylemiştir. Bunlarda Köprülü bazen

*Bu yazı daha önce, aynı başlıkla *Mehmet Fuat Köprülü* (ed.: Yahya Kemal Taştan, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2012, ss. 329-344) isimli eserde yayınlanmış olup yazarın müsadeseyle dergimizin bu sayısına dahil edilmiştir.

** TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

1 A. Cerrahoğlu (Kerim Sadi), *Tarih Anlayışı Olmayan Tarihçi Fuat Köprülü*, Gün Matbaası, İstanbul 1964.

2 H. Berktaş, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yay., İstanbul 1983.

3 O. Köprülü, “Fuat Köprülü’nün hayatı ve eserleri”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötügen Yay., 3. Bs., İstanbul 1981, s.xiii-xxiv; aynı yazar, *Fuat Köprülü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

4 H. Palabıyık, *Ord. Prof. Dr. M. Fuat Köprülü’nün İlmî Hayatı ve Tariçiliği*, Akçağ Yay., Ankara 2005.

yaklaşımındaki tutarsızlıkla eleştirilmiş, bazen methedilip yüceltilmiş, bazen sadece takdirle anılmış, özellikle son yıllarda da bazılarınca ciddi görünen eleştirilere tabi tutulmuş, bazen de talebesi ve dünya çapındaki Türk tarihçisi Halil İnalçık'ın yaptığı gibi, daha makul yaklaşımlarla değerlendirilmeye çalışılarak tarihçiliği, Türk tarihçiliği içindeki yeri, metodu ve katkıları dile getirilmiştir⁵. Bu satırların yazarı da vaktiyle onun hakkında bir iki makale yayımlamıştı⁶.

Az önce de belirtildiği üzere, son yıllarda, gerek Türkiye'de gerek Batıda, farklı disiplinlere mensup bazı araştırmacıların kitaplarında ve makalelerinde Köprülü'ye bir takım eleştiriler yönelttikleri görülmeye başladı. İşte bizim bu yazı çerçevesinde yapmaya çalışacağımız, söz konusu yeni eleştiriler. üzerinden yola çıkarak bunların genel bir değerlendirmesini yapmaya çalışmak suretiyle Köprülü'nün bugünün Türkiye ve dünya tarihçiliği içinde nerede durduğunu kendi açımızdan tespit etme denemesi olacaktır. Şunu hemen belirtelim ki, bunu yaparken eleştirilerin her birini ve tek tek detaylı olarak ele almayacağız. Zira bunu yapmak bu yazının sınırlarını epey aşacağı gibi esasen buna lüzum da yoktur.

Köprülü Bir "Kült" müdür?

Evet, Köprülü "büyük otorite" kabul edilmesinin ötesinde bir "kült"tür. Şu anda bile Türkiye tarihçiliğinin zirvesindeki yerini -bütün eleştirilere ve zaman dışı yapma gayretlerine rağmen

5 H. İnalçık, "Türk İlimi ve M. Fuat Köprülü", *Türk Kültürü*, yıl:VI, sayı: 65, Ankara 1968, s. 289-294; aynı yazar, "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları I: Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler I*, TTK Yay., Ankara 2002, s. 101-122. Bu makale, Fuat Köprülü'nün çalıştığı bütün alanları detaylı olarak ele alan mühim bir değerlendirme yazısıdır.

6 A. Yaşar Ocak, "Fuat Köprülü, sosyal tarih perspektifi ve günümüz Türkiye'sinde din ve tasavvuf tarihi araştırmalarında tarihin saptırılması problemi", *Selçuk Ün. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3 (1997), s. 221-230; aynı yazar, "Anadolu'da İslâmiyet, Fuat Köprülü ve Sonrası*", *Muhafazakâr Düşünce (Tarih II)*, Yıl 2 / Sayı 8 / Bahar 2006, s. 9-18

Köprülü bir “kült” tür. Onu kült yapan vasıfları ise,

1- Edebiyat tarihinden hukuk tarihine, kurumlar tarihinden iktisat tarihine, din tarihinden folklorlara varıncaya kadar her alanda –çoğu daha önce hiç dokunulmamış konuları fevkalade bir başarıyla işlemiş olması,

2- Bu konuları işlerken vukufufla uyguladığı modern tarihçilik metodu (kendine mahsus bir yöntemle kaynakları sorgulayış, eleştiriş, tahlil ediş ve kullanış tarzı),

3- Allah vergisi müthiş sezgisi ve terkip kabiliyeti

4- Mükemmel Türkçesi, okuyanı ikna edici fevkalade iyi işlenmiş dili ve üslubu,

5- Avrupa’daki ve Türkiye’deki bazı meslektaşlarına yönelttiği, sağlam delillere dayanan ikna edici ve kuvvetli eleştirileri.

Köprülü işte bu vasıflarıyla, kendinden önce kendinden sonra hiçbir Türk tarihçisine nasip olmayacak bir şekilde daha yaşarken bir kült oldu. O bu konumunu ölümünden sonra da günümüze kadar sürdürebilmiştir. Makale ve kitaplarının ölümünden şu kadar yıl sonra Amerika’da İngilizce olarak yayımlanıyor olması bunun bir göstergesi olduğu gibi, yeniden keşfediliyor oluşunun da bir işareti sayılabilir. Onun eriştiği bu mevkie, hepsi de onun öğrencileri olan, başta tasavvuf tarihçiliğinin büyük ismi Abdülbaki Gölpınarlı olmak üzere, büyük Selçuklu tarihçisi Osman Turan, ünlü folklor ve halk edebiyatçısı Pertev N. Boratav, kültür tarihçisi Bahaeddin Ögel, diğer bir ünlü Selçuklu tarihçisi İbrahim Kafesoğlu ve M. Altay Köymen ulaşmamıştır. Belki ancak zamanımızın yaşayan en büyük Osmanlı tarihçisi Halil İnalcık bugün Köprülü’nün mevkiinde sayılabilir.

Modern anlamda tarihçiliği Türkiye’de ilk başlatanın Fuat Köprülü olduğu, herhalde herkesin üzerinde ittifak ettiği bir husustur. Onun aleyhinde olanların da bu hususu itiraf ettiklerini biliyoruz. Köprülü her şeyden önce sadece Türkiye’de ilk defa başarılı bir Batılı tarihçilik metodu uygulayan biri olarak değil, o metodu adeta “Köprülüleştirilen” bir tarihçi ve aynı zamanda bu vasfa sahip tek kişi olarak ortaya çıktı. Böylece o, zamanının Türkiye’sin-

de başlı başına bir “vakıa” addedilebilir. Bu durumu ve üstelik Köprülü sülalesinden gelen İstanbullu aristokrat bir aileye mensup olması, Batıda hemen ilgi çekti ve bu iki vasfı daha kariyerinin başlangıcında onu imtiyazlı bir konuma yerleştirdi. Bunlara ilave olarak İttihat ve Terakki’nin yönetimi altında gelişen Türkçülük ideolojisinin becerikli genç ve çok kabiliyetli bir entelektüel olarak takdir topladı. Köprülü Türkçülük akımı içindeki mevkiini layıkıyla doldurduğunu en kısa zamanda gösterdi, İstanbul Türk Ocağı merkezinin “hars heyeti azası oldu. İşte bu vasıfları onu kendi alanında müstesna bir konuma getirdi. Bu sayede İstanbul Darülfünunu’nda genç yaşında Türk Edebiyatı müderrisi olan Köprülü, buradaki hocalığı esnasında imtiyazlı konumunu hep sürdürdü ve siyasi hayata atılma hatasını işlediği yıllara kadar bundan yararlanmasını da bildi.

Köprülü Avrupa’da da bir kült oldu. Bilim çevreleri onu ciddiye aldılar ve takdir ettiler. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*’la başlayan parlak ilmi kariyeri, sonraki eserleriyle parlaklığını korudu. Nitekim henüz olgun yaşlarına adım attığı tarihlerde Avrupa’nın değişik bilim kuruluşlarının, akademilerinin şeref veya fahri üyeliklerine kabul edilerek onurlandırıldı. Bu onun kibirli Batı şarkiyat dünyasında ne kadar ciddiye alındığının önemli bir göstergesidir. Peş peşe yayımladığı kitap ve makalelerinde, pek çok yeni kaynağı gerçekten hayranlık uyandıracak bir biçimde eleştirel analizlere tabi tutarak tanıtıp kullanabilmesi, o zamana kadar farkına varılmayan çok değişik ve zor konulara rahatlıkla girerek, yukarıda da işaret olunduğu üzere, “Köprülü metodu” dedirtecek kendine mahsus bir tarihçilik yöntemi ortaya koyabilmesi, onu giderek Avrupa’da da, bir “kült” haline getirmişti.

Çeşitli uluslararası şarkiyat kongrelerine sunduğu bildiriler, hele 1934 yılında Sorbonne Üniversitesi’nde Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna dair verdiği seri konferanslar büyük yankı yaptı ve Köprülü’yü tam manasıyla dünya çapında bir tarihçi konumuna yükseltti. Bu konumu onu W. Barthold ve P. Wittek gibi büyük şarkiyatçılarla sıkı dostluklar kurmasının yollarını açtı. Bilindiği gibi Barthold onun davetiyle İstanbul’a gelmiş ve üniversitede Orta Asya Türk tarihine dair -sonra ilk baskısı eski harflerle Türk-

çe yapılacak olan ünlü kitabın esasları olan- bir seri ders vermiştir⁷. Artık Köprülü Türkoloji alanında Batıda da gerçekten her yazdığı dikkatle takip edilen, geniş yankılar uyandıran uluslararası bir hüviyete sahip büyük bir âlim kabul ediliyor, Batı tarihçiliğini Türkoloji alanında ciddi biçimde etkiliyordu. Türk tarihi konusunda o zamana kadar Batı dünyasında geçerli olan çoğu önyargı ve yanlışları düzeltiyor, kendine mahsus güçlü üslubu ile çok da etkili oluyordu⁸.

Burada herhalde şöyle bir soru sormak lazım geliyor: Onun gibi bir başkası daha Türkiye’de o devirde neden ortaya çıkmamış, neden o “tek” kalmıştır? Sanırız bu soru dönemin Türkiye’indeki modern bilimsel araştırmaların seviyesi problemine de işaret etmektedir. Oysa onunla beraber İstanbul Darülfünunu’nda İlahiyat ve Edebiyat Fakültelerinde görev yapan İsmail Hakkı İzmirli, Şerefeddin Yalıtıkaya, Mükrimin Halil Yinanç gibi gerçekten çok değerli hocalar, âlimler bulunmakla beraber, hiç birinin Köprülü ölçüsünde bir karizma oluşturamamış olması dikkat çekicidir ve bir o kadar da düşündürücüdür. Bu kadar insanı kendisi için çalıştırabilmek, onları bir arada tutabilmek kanaatimizce gerçekten ancak büyük, çok güçlü bir karizmaya ihtiyaç gösterir. O bu göz kamaştırıcı konumuyla bir takım kıskançlıklara ve dolayısıyla bazı komplolara da hedef olmuş, ama bunların hiç biri, onun konumunu sarsamamıştır.

Köprülü İstanbul Darülfünunu içinde Türkiyat Enstitüsü’nü kurmak ve *Türkiyat Mecmuası*’nı çıkarmakla Türkolojinin gelişmesine büyük bir katkıda bulunmuştur. Bu enstitüde onun teşvik ve inisiyatifleriyle yayımlanan kaynak metinleri, çeviriler son derece kaliteli yayınlardır ve bugünkülerle mukayese dahi edilemez. Ayrıca, *Türkiyat Mecmuası*’ndan başka, ne yazık ki sadece bir sayısı

7 Bk. *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul 1927. İkinci baskı, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1975.

8 Mesela Franz Babinger gibi Alman tarihçiliğinin dünya çapında bir âliminin yazdığı, “Anadolu’da İslamiyet” adıyla Türkçe’ye çevrilen “Islam in Kleinasien” (ZDMG, 76 (1922, p.126-152) adlı meşhur makaleye aynı isimle yazdığı çok mühim eleştiri bile örnek olarak kafidir.

çıkabilen *Türk Hukuk Tarihi Mecmuası* ile ancak iki sayısı yayımlanabilen *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, ve özellikle devam edenlerden İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, *Vakıflar Dergisi*, Köprülü'nün denetim ve inisiyatifiyle çıkan, ve Avrupa'daki benzerlerinin kalitesini uzun zaman tutturana dergiler oldu. Bu dergilerde çoğu hala önemini koruyan çok değerli makaleler yayımlandı. Şunu açık yüreklilikle itiraf etmelidir ki, bu başarıların altında Köprülü'nün gayretleri, becerisi ve çalışkanlığı yatmaktadır.

Bunların dışında değişik zamanlarda İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde de muhtelif enstitü ve kürsü başkanlıklarını üstlenmişti: İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi dekanlığı, Türkiyat Enstitüsü başkanlığı, Türk Edebiyatı Kürsüsü başkanlığı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Orta Zamanlar Türk Tarihi kürsüsü başkanlığı ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Türk Müesseseleri Tarihi Kürsüsü başkanlığı örnek olarak sayılabilir. Bütün bu başkanlıklar, zamanında onun erişilmez karizmasının, bilimsel şahsiyetinin, kısaca "kült" şahsiyetinin yansımalarıydı.

Köprülü'nün bu kült şahsiyeti, her şeyden önce doğuştan gelen "Allah vergisi" analiz, sentez ve sezgi kabiliyetinden, ikna edici üslubundan ve daha önce işlenmemiş zor konularla başarıyla uğraşmasından besleniyordu. Böylece etrafına üniversitede, günün birinde onun gibi olabilmeyi hayal eden bazı hevesli genç kabiliyeti toplayabilmişti. Pek de iyi olmayan Arapça ve Farsçasının yanında, Batı dillerinden sadece Fransızca'yı biliyor olması, onun önünde bir engel oluşturmadı. Çünkü çeşitli doğu ve Batı dillerini bilen meslektaş ve öğrencilerinden yararlanarak açıklarını kapatmaktaydı. Mesela İsmail Saib Sencer, Şerefeddin Yalıtıkaya ve Kilisli Rifat Arapçadan, Ragıp Hulusi İngilizce ve Macarcadan, akrabasından Cemal Köprülü Almancadan çeviriler yapıyorlardı. Yine akrabasından Mahmut Ayas Bey ise Köprülü'nün Fransızca yazılarını kaleme almaktaydı. Ayrıca öğrencilerinden Abdülbaki Gölpınarlı (Farsça), Abdülkadir İnan (Rusça), Fahir İz (İtalyanca) gibi –her biri ileride meşhur olacak olan- gençler, ona asistan olabilmeyin beklentisi içinde bu dillerden makaleler ve kaynak me-

tinler çevirerek hocalarının önüne koyuyorlardı. Nihal Atsız da kütüphaneleri dolaşarak Köprülü'nün üzerinde çalışmayı planladığı konularda bibliyografya hazırlıyor ve kaynak metinlerden malzeme devşiriyordu. Bu öğrencilerinden başka Nihat Sami Banarlı, Fevziye Abdullah Tansel, Sadettin Nüzhet Ergun, ve İsmail Hami Danişmend gibi, hatta Orhan Şaik Gökyay gibi üniversiteye girmelerini istemediği söylenen öğrencileri, hep Köprülü için çalışıyorlar, o da böylece Avrupa ve Rus şarkiyat dünyasındaki gelişmeleri rahatlıkla takip edebiliyor ve kendini sürekli takviye ediyordu.

Bu gerçekten bir hoca için müthiş bir avantaj ve fevkalade bir imtiyazdı. Bu sayede Köprülü önüne yığılan malzemeyi didik didik ederek inceliyor, notlar alıyordu. Sonra onları konularına göre tasnif edip dosyalayarak makale veya kitap haline getiriyordu. Fakat onun bütün eserlerinde neredeyse hiç arşiv malzemesi kullanmaması, sadece yazma ve matbu kaynaklara başvurmuş olması ilginç ve dikkat çekicidir. Bizim tahminimiz, Köprülü'nün arşiv malzemesinin değerini çok iyi takdir etmekle beraber, daha ziyade bir ortaçağ tarihçisi olduğu için bu malzeme üzerinden herhangi bir çalışma yapmayı istemediği merkezindedir. Bilindiği üzere arşiv belgelerinin yayımlanması işi, tarihçi Ahmet Refik tarafından sürdürülmüştür.

Kült Bir Otoritenin sorgulanması Yahut Köprülü'ye Yöneltilen Eleştiriler

Bilindiği gibi müthiş karizmasına rağmen Köprülü henüz yaşarken bir takım meslektaşlarının eleştirisine de hedef olmuştur. Onun Emrullah Efendi tarafından eski klasik metinlere yeterince vukuf sahibi olmamakla eleştirildiği çok iyi bilinir. Nitekim mesela klasik bir Osmanlı âlimi olup fevkalade sağlam Arapça ve Farsça bilen Emrullah Efendi'nin eleştirilerinde kısmen haklılık payı olabileceğini bazıları ifade etmişlerdir. Köprülü'nün Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Kayı kabilesinin rolü konusunda merhum A. Zeki Velidi Togan tarafından eleştirildiği herkesçe malumdur. Togan'ın çok semereli bir tartışmaya yol açan eleştirilerine Köprülü vukufla cevap vermiştir.

Bizim burada asıl bahis konusu yapmak istediğimiz eleştiriler, şu son yedi sekiz yılda Köprülü'nün özellikle Türk din tarihi alanındaki yayınları üzerinden yapılan eleştiriler olup, aşağıdaki gibi gruplandırılabilir:

- 1- İdeolojisine yönelik eleştiriler,
- 2- Metoduna yönelik eleştiriler,
- 3- Seçtiği araştırma konuları ve kullandığı bazı kavramlara dair eleştiriler,
- 4- Bazı konulardaki yorumlarına ve görüşlerine, veya vardığı sonuçlara dair eleştiriler.

Şunu hemen belirtelim ki, söz konusu şu dört gruptaki eleştirilerin bir kısmı, Köprülü'nün otoriteleştirilmesinin ileriye yönelik yeni açılımlara engel olduğu istikametinde, bunun doğurduğu sakıncalara dikkat çekmek isteyen eleştirilerdir. Diğer bir kısmı ise ya Köprülü'yü iyi anlayamamaktan, ya yeni bir şeyler söyleyerek orijinal olmak iddiasıyla onu "sıfırlayıp"- kendine yer açmaya çalışmaktan kaynaklanmaktadır. Bu tür eleştirilerin ise daha çok Türkiye içinde, western filmlerindeki "yaşlı silahşoru alt ederek kısa yoldan şöhret sahibi olmak isteyen gözü pek genç silahşorlar" benzeri, bazı genç ve iddialı araştırmacılarca öne sürüldüğü dikkati çeker. Bu konuda görebildiğimiz kadarıyla tek istisna, Fatih M. Şeker'in Köprülü için yazdıklarıdır. Önce Türklerin İslam algısı, müteakiben daha özele inerek Selçukluların İslam algısı gibi az araştırılan konular üzerinde yoğunlaşan Şeker, Köprülü'yü ciddi bir okumaya tabi tutmuş, onun Türk din tarihi konusundaki yazılarını bazen yerinde eleştiriler de yaparak değerlendirmiş, ama bu arada Türk tarihçiliğine yaptığı büyük katkılara vukuflla dikkat çekmiştir⁹.

Gidişata bakılırsa, Köprülü'yü bir bütün olarak okuyup anlamak yerine, ele aldıkları birkaç nokta üzerinden yüzeysel yaklaşımlar-

9 F. M. Şeker, İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. bs., Ankara 2012, s. 57-64; aynı yazar, *Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru*, Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 53-61.

la eleştirenlerin sayısının ileriki yıllara doğru artabileceği izlenimi uyanıyor. Fakat biz burada, çoğu sağlam zemine dayanmayan bu tür eleştirileri bahis konusu yapmayacağız.

a) *Devin DeWeese’in eleştirileri*

Batıdan yapılan eleştirilerin sahipleri Köprülü’yü daha çok din ve tasavvuf tarihi alanında yazdıkları üzerinden eleştiriyorlar. Yaklaşık on küsur yıldan fazla bir zamandır araştırmalarını bilhassa Orta Asya’nın İslamlaşması konusuna yoğunlaştıran İndiana Üniversitesinden Devin DeWeese, Ahmed-i Yesevi ve Yesevilğe dair yayımladığı bir seri ilginç ve önemli makalesinde yeni bir takım bilgiler ortaya koymaktadır¹⁰. O hem bu makalelerinde, hem de Köprülü’nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli kitabının İngilizce’ye çevrilen baskısına yazdığı yirmi sayfaya yakın sunuş yazısında Köprülü’ye bir takım eleştiriler yöneltmektedir¹¹. Onun eleştirileri Ahmed-i Yesevi’nin Köprülü tarafından 1167 olarak verilen ölüm tarihine, şeyhinin Hacı Yusuf Hemedani olduğu fikrine yöneliktir. Ayrıca belki daha da önemlisi, Köprülü’nün daha sonra İlk Mutasavvıflar’daki görüşünü değiştirerek İslam Ansiklopedisi’ne yazdığı “Ahmed Yesevi” maddesinde şeyhin esas itibarıyla Sünni olmadığı fikrine karşı çıkmaktadır. DeWeese “Sunuş” yazısının bir yerinde de Irene Mélikoff ve bu satırların yazarının, Köprülü’nün son görüşü paralelinde yorumlarından

10 DeWeese’in önemli bir eseri, *Islamisation and Native Religion in the Golden Horde: Baba Tükles and Conversion to Islam in Historical and Epic Tradition* (The Pennsylvania State Univ. Press, 1994)’dır. Yesevilik konusundaki makalelerinin bazıları ise şunlardır: “The Mashâ’ikh-i Turkand the Khojagân: Rethinking the links between the Yasawî and Naqshbandî sufi traditions”, *Journal of Islamic Studies*, 7/2 (July 1996), pp. 180-207; “Yasawî Sayhs in the Timurid Era: Notes on the social and political role of communal sufi affiliations in the 14th and 15th centuries”, *OrienteModerno*, XV (LXXVI)/2, 1996, pp. 173-188; “The Yasawî order and Persian hagiography in seventeenth century Central Asia...”, *The Heritage of Sufism, III: Late Classical Persianate Sufism (1501-1715). The Safavid and Mghal Period*, eds. Lewisohn, Leonard and David Morgan, Oxford 1999, pp. 387-414; “Sacred history for a Central Asian town. Saints, shrines and legendes of origin in history of Sayram, 18th-19th centuries”, *Revue du Monde Musulman et Méditerranéen*, LXXXIX-XC (2000), pp. 245-295.

11 *Early Mystics in Turkish Literature*, Gary Leiser and Robert Dankoff, Routledge 2006.

dolayı, Yesevilik araştırmalarının önünde bir engel teşkil ettiğini ileri sürmektedir¹².

DeWeese'e göre Ahmed-i Yesevi 1167 yılında vefat etmemiş olup, aksine, 1200'lü yılların ilk çeyreğinde henüz hayattaydı ve Hace Yusuf Hemedani ile de bir bağı olması mümkün olmadığı gibi, daha da önemlisi, Köprülü'nün son görüşünün aksine, tam anlamıyla Sünni bir şeyh idi.

Şu hususu unutmadan hemen belirtelim ki, DeWeese'in çalışmaları gerçekten, -eğer A. Zeki Velidi Togan'ın 1963 yılında basılan *Köprülü Armağanı*'ndaki yazısı istisna edilirse- Köprülü'nün kitabından sonra neredeyse hiçbir yeni katkı getirilmeyen Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik konusuna ilk defa ciddi ve önemli bir katkıdır. Onun dışında, Kemal Eraslan'ın *Divan-ı Hikmet, Fakrname ve Silsilename* gibi metin neşirleri kısmen müstesna -ki o da yorumlarında Köprülü'nün eski fikirlerinin dışına çıkmaz- yeni katkılar yapılmamıştır. Bu itibarla DeWeese'in çalışmaları gerçekten Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik konusuna yenilik getirmiştir.

DeWeese eleştirilerini, Köprülü'nün kitabını yazarken o zamanlar görmesi tabiatıyla mümkün olmayan, ama kendisinin Özbekistan'da elde ettiği bazı "muahhar" yazma kaynaklardan yola çıkarak gerçekleştiriyor. Yukarıda da işaret edildiği üzere, Köprülü'nün bunları İstanbul'da görebilmesi, hatta göremese bile belki haberdar olabilmesi bile mümkün değildir.

Ne var ki, DeWeese'in Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik konusundaki makalelerini ve eleştirilerini dayandırdığı kaynaklara bakıldığında, 14. Ve 16. yüzyıla ait ikisi hariç, diğerlerinin tamamının 17. ve 18. yüzyıllarda kaleme alınmış eserler olduğu görülür. Dolayısıyla, Özbekistan'da Nakşibendiliğin çoktan güçlü bir şekilde yerleşmiş hakimiyeti altında yazılan bu kaynakların ne dereceye kadar otantik veya "ihticaca salih" bir Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik kültürünü yansıttıkları önemli bir husustur ve üzerinde durulmalıdır. Bu sufi kaynakların, DeWeese'in ileri sürdüğü gibi, 12. değil de 13. yüzyılda yaşamış Ahmed-i Yesevi'yi ve tarikatını

12 A.g.e., Foreword, p. viii-xxv.

sağlıklı bir kronoloji dahilinde, idealize etmeden ve ne ölçüde fiiliyattaki durumlarına uygun tasvir ettikleri kanaatimizce ciddi bir problemdir. Müellifin eleştirilerini yaparken bu hususu yeterince dikkate alıp irdelediğini söyleyemeyeceğimiz gibi, esasen bir bakıma da sonuçta dolaylı olarak Köprülü'nün İlk Mutasavvıflar'ındaki Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik yaklaşımıyla birleştiği de gözümüzden kaçmıyor. Kısaca şimdilik bu eleştiriler konusunda söylenebilecek olan, kanaatimizce DeWeese'in yaklaşık bir on yıldır yayımlanmak üzere olduğunu işittiğimiz kitabının çıkmasını beklemektir. Herhalde o zaman daha kesin şeyler söylemek mümkün olabilecektir.

b) Ahmet T. Karamustafa'nın Eleştirileri

DeWeese'in eleştirileri, tasavvuf tarihinin önde gelen ciddi ve önemli bir araştırmacısı tarafından çabuk paylaşıldı ve bazı yazılarına yansıtıldı¹³. Karamustafa bilindiği üzere, *Tanrı'nın Kural Tanımayan Kulları* adıyla çok da iyi bir dille Türkçe'ye aktarıldığını şahsen söyleyemeyeceğimiz *God's Unruly Friends* isimli, Kalenderilere dair değerli kitabıyla Türkiye'de tanınmaya başladı. Karamustafa DeWeese'den daha ileri giderek Köprülü'nün Anadolu'daki Yesevilik konusunda ileri sürdüğü fikir ve yorumları neredeyse kökünden reddeder. Ona göre Köprülü'nün ileri iddia ettiğinin aksine, Yesevilik Anadolu'da hiçbir zaman olmamıştır. Çünkü Anadolu'da meydana getirilmiş tasavvuf kaynaklarında ne Ahmed-i Yesevi'den ne de Yesevilik'ten söz edilmez. Elimizde Yesevilikle ilgili hiçbir silsilename mevcut değildir. Bu itibarla Köprülü'nün bu konudaki görüşleri tarihsel olarak bütünüyle mesnetsizdir.

Görüldüğü gibi Karamustafa Köprülü'ye çok sert bir eleştiri getirmektedir. Fakat kanaatimizce onun bu eleştirisine büsbütün katılmasak bile, Köprülü'nün Anadolu halk tasavvufunu bütünüyle Yesevilik gibi tek bir kökene bağlamış olmasının gerçeği yansıtmadığını bugün artık iyi biliyoruz. Fakat diğer taraftan

13 Msl. Bk. A. Karamustafa, “Yesevilik, Melâmetîlik, Kalenderîlik, Vefâîlik ve Anadolu Tasavvufunun kökenleri sorunu”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Süfiler*, haz. A. Yaşar Ocak, TTK Yay., Ankara 2005, s. 61-88.

Karamustafa'nın da bütünüyle haklı olduğunu söylemenin o kadar kolay olmadığını altını çizmek gerekir. Evet bugün için gerçekten Anadolu'da 13. ve müteakip yüzyıllarda Köprülü'nün iddia ettiği ölçüde güçlü bir Yeseviliğin varlığını ispat etmek zor görünüyor. Fakat diğer yandan bazı akli ve tarihi karineler bu tarikatın Anadolu'da hiç mevcut olmadığını ileri sürmenin kolay kabul edilebileceğini göstermiyor. Bir defa Malazgirt sonrasında ve daha sonra Moğol istilası esnasında Maverainnehr'den, Harezm'den, Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya vuku bulan göçlerle gelen çok farklı derviş grupları arasında sadece Yesevilerin yer almamış olması, zor kabul edilebilir bir varsayımdır ve neden yer almadıklarının açıklanması gerekir. Sadece bugün için elde Yesevi silsilenamelerinin mevcut olmadığından yola çıkarak bunu ileri sürmek, ikna edici bir argüman değildir. Diğer yandan, başka bir yerde de belirttiğimiz gibi, 15. yüzyılda Anadolu'da yazılmış bir metin olan *Vilayetname*'deki Hacı Bektaş'ı Ahmed-i Yesevi'ye bağlayan güçlü vurguyu; Âlî'nin *Künhü'l-Ahbar*'ındaki son derece ilginç bir Yesevi şeyhi olan Emirci Sultan menkabe-sini ve Evliya Çelebi'nin zikrettiği Orta Anadolu'daki Yesevi ziyaretgâhları ile Evliya'nın kendisini Ahmed-i Yesevi soyuna bağlamasını da dikkate almamız edemeyiz. Bu menkabelerdeki güçlü Ahmed-i Yesevi vurgusunu izah etmemiz lazım.

Karamustafa'nın, Köprülü'nün kullandığı *heterodoksi*, *yüksek tasavvuf* vb. tabirleri, ikna edici sebepler göstermeden veya daha makul yeni teklifler sunmadan sadece reddetmesi de aynı şekilde çok yeterli olmuyor.

c) Markus Dressler'in Eleştirileri

Ciddi bir antropolog ve Alevilik uzmanı olan Dressler'in, Köprülü'ye tahsis ettiği, yakınlarda yayımladığı makalesindeki eleştirileri, Köprülü'nün ideolojik yaklaşımı, *heterodoksi* ve *senkretizm* tabirleri ve genel olarak metodolojisi üzerinde yoğunlaşır¹⁴. O, Köprülü'nün bütün yazdıklarını, döneminin hakim Türkçü ideo-

14 Bk. M. Dressler, "How to Conceptualize Inner-Islamic Plurality/Difference: 'Heterodoxy' and 'Syncretism' in the Writings of Mehmet F. Köprülü (1890-1966)", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 37/3 (2010), p. 241-260.

lojisi doğrultusunda yazdığını haklı olarak vurgular ve eleştirir ve haklıdır, ama bu aslında bilinmeyen, yeni farkına varılan bir şey değildir. Tasavvufta sufiler arasında çok iyi bilinen “Sufi ibnü'l-vaktır” (Sufi vaktinin oğludur) sözü gibi, tarihçiler de çok tabii olarak “kendi vakitlerinin oğullarıdır”. Her tarihçinin, yaşadığı zamanın konjonktürel şartlarına tabi olduğu ve yazdıklarını ister istemez onların tesiri altında yazdığı düşünülürse, bu sosyolojik kural, Köprülü için de hem gençlik dönemini yaşadığı II. Meşrutiyet, hem de olgunluk dönemini idrak ettiği Cumhuriyet dönemi açısından geçerlidir. Gerçekten de Köprülü gençliğinde, Durkheim sosyolojisinin sıkı takipçisi ve İttihatçıların fikir babası Ziya Gökalp’in yoğun etkisinde bulunuyordu. Onun aslında bir edebiyatçılık formasyonundan geldiği de göz önüne alınırsa, yazdığı her yazıda II. Meşrutiyet’in romantik Türkçülüğünün etkisini görmemizde yadrganacak bir şey yoktur. Aynı şekilde Cumhuriyet’in de Ziya Gökalp’in bu Türkçülük felsefesi üzerine bina ettiği yeni Türkiye’de Köprülü aynı ideolojik yaklaşımını yeni rejimle paralel bir biçimde sürdürmüştür.

Köprülü çok iyi bilindiği üzere bir tarihçi olarak kariyerine 28 yaş gibi henüz erken bir dönemde *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adındaki ünlü eseriyle çok parlak bir şekilde adım attı. Modern Batılı tarihçilik anlayışıyla ve mükemmel bir teknik tarihçilik yöntemiyle kaleme aldığı bu eser, içeriden çok Avrupa’da geniş yankı uyandırdı ve büyük bir sükse yaptı. Bu sükse, Avrupa standartlarının üstünde bir eser olduğu için değil, Osmanlı sahasında o zamana kadar böyle modern yöntemle yazılmış bir kitap görmediklerinden ve belki de ele alınan konunun Avrupa bilim çevrelerine ilginç gelmesinden idi. O zamanki bazı Batılı bilim dergilerinde eseri öven bir takım yazılar çıktı.

Köprülü İlk Mutasavvıflar’da tam da Ziya Gökalp’in Türklerin zihniyet dünyasına uygun bir “Türk İslamı” yaratma çabası doğrultusunda bir yaklaşım sergiliyordu. O zamana kadar Osmanlı dünyasında sadece kısmen Nakşibendiler, kısmen de Bektaşilerden başka kimsenin pek adını dahi duymadığı, Orta Asya’dan bir sufiyi konu seçti: Türkistan sufilerinden Ahmed-i Yesevi ve tarikatı Yesevilik. Bu, tam o Türkçü hamaset dünyasına uygun bir

konuydu. Kitabın adında her ne kadar Köprülü'nün asıl bilimsel formasyonu olan Türk edebiyat tarihçiliğine vurgu yapılırsa da, kitap aslında mükemmel bir tarih çalışmasıydı.

Dresslerin son yıllarda bazı Batılı araştırmacılar da moda olan *heterodoksi* ve *senkretizm* tabirlerine yönelik eleştirilerine gelince, tıpkı Karamustafa gibi o da bu eleştiri akımına katılmakta ve bir tür ayırmıcılık yarattığı, dışlayıcı ve "ötekileştirici" bir izlenime sebebiyet verdiği için bu tabirlerin Köprülü tarafından kullanılmasını doğru bulmamaktadır. Ona göre Köprülü Türk din tarihine dair hemen bütün Fransızca yazılarında bu tabirleri Sünnilik dışı kesimleri ötekileştiren bir tarzda kullanmıştır. Oysa klasik metinlerde geçen *râfizi* terimi daha doğru bir terimdir; zira hiç olmazsa tarihsel bir temeli vardır.

Kanaatimizce bu eleştirinin, Köprülü'yü yanlış yorumlamaktan ileri gelen bir anlayışın ürünü olması bir tarafa, her iki terim de zamanımızda iktisat ve hukuk terimi olarak da kullanılmakta, dolayısıyla Hıristiyan teolojisindeki mahkûm edici anlamından çoktan çıkmış bulunmaktadır.

Önce şunu dikkatlerden kaçırmamamız gerekiyor: Köprülü bu tabirleri Türkçe yazılarında değil, Fransızcaya çevrilen kitap ve makalelerinde kullanır. Daha doğrusu çevirmeni o zamanlar Batı'da çok kullanılan bu tabirleri Fransızca metinlerde kullanmış, Köprülü de buna itiraz etmemiştir. Ama o Türkçe kitap ve makalelerinde her zaman *heterodoksi* yerine *batını* ve bazen *rafizi*, *senkretizm* yerine ise *telfik* kelimelerini kullanmıştır. Heterodoksi ve senkretizm kelimelerini eleştirenler, *batını* ve *rafizi* tabirlerini niçin eleştirmezler, doğrusu anlamak zordur. Oysa İslam mezhepler tarihçiliği klasik metinlerinde asıl bu iki terim daima "ötekileştirici", dışlayıcı ve mahkûm edici anlamda kullanılmıştır. Bunu görebilmek için sadece Şehristani'nin ünlü *Kitabu'l-Milel ve'n-Nihal* (Dinler ve Mezhepler Kitabı) isimli eserine bakmak bile yeterlidir. Osmanlı tarih ve belge yazımı da aynı geleneği sürdürmüştür.

Bizim görebildiğimiz kadarıyla Köprülü, bugün hakkında eleştiri konusu yapılan bu tabirleri, eleştirenlerin ileri sürüldüğü gibi Sünnilik dışı mezhebî ve sufi yapılanmaları dışlamak veya mahkûm

etmek için kullanmamış, tersine katı ve kuralcı olmakla vasıflandırdığı Sünnilik karşısında “daha müsamahakâr ve sade, basit” olarak nitelemiştir. Gerek İlk Mutasavvıflar’da, gerek *Türk Tarih-i Dini*’sinde, gerekse meşhur “*Anadolu’da İslamiyet*” makalesinde ve başka yazılarında, dikkat edilirse genellikle “heterodoks” dediği grupların tarihini daha çok öne çıkartmış, Türk din tarihi çerçevesinde Sünniliğin tarihine kısa değinmelerinin dışında çok fazla yönelmemiş, bu tarihe dair fazla bir şey yazmamıştır. Onun favorisi “heterodoks” kesimlerdir. O kadar ki, “*Bektaşiliğin Menşeleri*” makalesinde açıkça “Türklerin seciyesine en uygun Müslümanlık anlayışının Bektaşilik olduğunu” söyleyebilmiştir. Bu itibarla *heterodoksi* ve *senkretizm* tabirlerini kullanmasına yöneltilen eleştirilerin yerinde olmadığını söylemek isteriz.

Köprülü Eleştirilemez mi?

Her bilim insanı gibi muhakkak ki Köprülü de eleştirilebilir, eleştiriliyor ve eleştirilecektir. Şahsen bizim de kendimize göre vaktiyle ona yönelttiğimiz eleştirilerimiz olduğu gibi, bundan sonra da olacaktır.

Şunu açıkça itiraf etmekten çekinmeden hemen belirtelim ki, bu satırların yazarı daha kariyerinin başından itibaren, pek çok genç araştırmacı gibi uzun yıllar Köprülü’nün tesirini taşımıştır. Fakat zamanla bu tesir giderek azalmış ve –doğru yanlış- şahsen Köprülü’den ayrıldığı bir takım meseleler ve bakış açıları olmuştur.

Köprülü’nün belki eserlerindeki yaklaşım ve yorumlarından, ileri sürdüğü görüşlerinden ziyade, karakter olarak eleştirilecek noktaları vardır. Onun kendini beğenmiş biri olduğu, başkalarını –belki haklı belki haksız- küçümsediği, hatta bazen aşağıladığı söylenmiştir. Emsali arasındaki imtiyazlı konumu ona böyle bir karakter kazandırmış olmalıdır. Etrafındaki gençleri dürüst olmayan bir şekilde kandırarak kendine çalıştırması, herhalde tasvip edilecek bir davranış olarak değerlendirilemez¹⁵.

15 1976 yılında merhum Abdülbaki Gölpınarlı ile vaki olan bir görüşmemiz sırasında ondan bu konuda bizzat ilginç bir takım müşahedeler dinlemiştir.

Bilimsel açıdan duruşuna bakıldığında da, kolay savunulamayacak bazı davranışlarının olduğu görülür. Atatürk'ün tarih tezi ve harf inkılabı karşısındaki değişken tavır alışı çok dikkat çekicidir. Gördüğü baskı üzerine, harf inkılabından önce yazdığı Latin harfleri aleyhindeki yazılarında ileri sürdüğü fikirlerden çark etmesi; Atatürk'ün ideolojik tarih tezine Zeki Velidi Togan gibi Türkiye'yi terk etme pahasına karşı çıkacak cesareti gösteremeyip hiçbir bilimsel dayanağı olmayan bu tezi kabullenmesi hiç de övünülecek bir bilim adamı duruşu olmamış, onun gibi birine yakışmamıştır. Bunlar kanaatimizce onun bilim adamlığı konusundaki eleştirilmeye değer zaaflarından sadece iki örnektir.

Bilimsel tezlerine ve yaklaşımlarına gelince, bu konuda da –aslında doğrusunu pekâlâ bildiği halde- güçlü Türkçü ideolojisinin sebebiyet verdiği bazı çarpıtmalarından söz edilebilir. Mesela Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik konusu gibi Anadolu Müslümanlığında çok da önemi olmayan bir konuyu, sırf söz konusu ideolojinin bir gereği olarak yaratılmak istenen “Türk İslamı”na tarihsel bir zemin olarak kullanmak üzere, bilerek seçmesi, ciddi bir sorgulama konusudur. Yeseviliği Anadolu halk tasavvufunun tek kaynağı olarak takdim etmesinin, bu sanal bağlantıyı ispata yönelik olarak Yunus Emre'yi hiç ilgisi olmadığı halde Ahmed-i Yesevi'nin Anadolu'daki takipçisi gibi göstermesinin, bilerek yapılan manipülasyonlar olduğunu uzunca bir zamandan beri artık iyi biliyoruz.

Bütün bunlardan da öte, Köprülü'nün Türk din ve tasavvuf tarihine dair kitap ve makalelerinde daima heterodoks kesimleri öne çıkartarak bu tarihin ana çizgisini sanki sadece bundan ibaretmiş izlenimini yaratması, şahsen bizim ona yöneltebileceğimiz belli başlı eleştirilerden biridir. Onun, Türkler'in İslamı kabulünden çok fazla bir zaman geçmeden Maverâünnehr, Harezm (Taşkent, Semerkant, Buhara, Hive) ve Horasan (Belh, Merv, Nişapur vs.) bölgelerinde İslam uygarlığının ikinci büyük bilim ve düşünce merkezini yaratabilmelerinin ne büyük bir tarihi hadise olduğu üzerinde hiç durmaması, bunun sebeplerini araştırmaması, kanaatimizce Köprülü aleyhine sorgulanmaya değer çok mühim bir konudur.

Ama bir kere daha açıklıkla vurgulayalım ki, Köprülü ne kadar eleştirilirse eleştirilsin, onun büyük bir tarihçi olduğu gerçeği ve Türk tarihçiliği içindeki yeri bundan haleldar olmayacaktır. O kanaatimizce modern Türk tarihçilik tarihinde tıpkı öğrencileri Abdülbaki Gölpınarlı, Osman Turan ve Halil İncalcık gibi müstesna mevkiini koruyacak ve açtığı ufuklar daha yıllarca sonraki nesillere ışık tutmağa devam edecektir. Bunu söylemek, öyle bazı genç araştırmacıların sandığı gibi onu eleştirilemez kılmak değil, bir hakkı teslim etmek demektir. Bugün onun mesaisinin onda değil, belki yüzde birini bile ortaya koyamamış, kırıntı kabilinden konularla uğraşarak emek ve zaman tüketen kendini beğenmiş bazı genç araştırmacıların kibirli eleştirilerinin Köprülü’yü modern Türk tarihçiliğinin temelinden çıkartmaya yetmeyeceğini vurgulamak isteriz. Artık bugün ne Batıda, ne de Türkiye’de onun çapında bir “âlim” değil, bir araştırmacının dahi bulunmadığını, bundan sonra da kolay kolay yetişmeyeceğini tahmin etmek herhalde –şu gidişata bakarak- bir kehanet olmasa gerektir. Geleceğin bizlere neler getireceği şimdiden bilinmez ama, en azından genel gidişata bakıldığında, âlim tipi –türünün yaşayan son örneği olan Halil İncalcık müstesna- artık Batı dünyasında da Türkiye’de de bitmiş görünmektedir. Şahsen bu konuda yanılmış olmayı çok istediğimizi belirterek sözümüzü bitirelim.